

Ciutats per a viure-hi

Zaida Muxí. Escola Tècnica Superior d'Arquitectura de Barcelona (ETSAB) – Universitat Politècnica de Catalunya (UPC)

Habitar la ciutat és molt més que la suma de la residència, el treball, les tasques de la llar, l'oci, el transport, l'educació, la cultura, els esports i la sanitat. Habitar és poder desenvolupar les diferents facetes de la vida de cada persona en igualtat d'oportunitats, amb intensitat i integritat. Per això hem de pensar i, sobretot, repensar les ciutats i els barris guiats per aquesta idea. Posar en primer pla la vida i les necessitats de les persones és una tasca complexa, no exempta de complicacions. La complexitat ha de considerar les activitats quotidianes, les usuàries i els usuaris de la ciutat i les seves diferents necessitats. Hem de bastir nuclis que no perpetuïn les diferències ni les desigualtats de gènere, classe, ètnia o edat. Hem de tornar a estudiar, analitzar i registrar la realitat per aconseguir entorns urbans més adequats.

L'objectiu ha de ser gaudir de ciutats inclusives que tinguin en compte la diversitat real de persones que caracteritza els espais urbans i, així, fer possible que el dret a la ciutat sigui un dret humà per a tothom.

Tanmateix, hem de reflexionar sobre què vol dir avui el dret a la ciutat. És encara vigent anomenar de manera universal els subjectes de dret? Pot existir l'universal com a homogeneïtzador de les necessitats, els drets i les voluntats? Es pot acceptar que l'universal, emmascarat en el masculí, englobi de manera genèrica homes i dones? Els espais físics condicionen el dret a la ciutat, entesa segons l'article primer de

la Carta Europea de Salvaguarda dels Drets Humans a la Ciutat com a espai col·lectiu que pertany a tothom que hi habita i que té dret a trobar-hi les condicions per a la seva realització política, social i ecològica, assumint alhora deures de solidaritat.

La universalitat amaga el subjecte real de dret, que és qui ha conformat amb les seves necessitats la falsa neutralitat. L'universalisme és una forma d'emascarar que el subjecte dels drets de ciutadania és masculí. El problema de fons és que la ciutadania, i per tant el dret a la ciutat i les prioritats en la construcció de la ciutat, s'ha bastit prenent com a referència el món públic, la participació en el mercat i els espais assignats als homes. L'espai domèstic-femení no està inclòs en la categoria de ciutadania i, tal com ens diu Anna Bofill, «la gestió de la vida quotidiana no es produeix solament a l'interior de les parets que conformen l'habitatge. És també un conjunt d'activitats, comportaments, sensacions i experiències que es produeixen en l'espai públic, en l'espai fins ara considerat masculí» (Bofill de Levi, 2005).

Cal reconèixer la important aportació a l'economia i a la societat de les tasques d'atenció i cura, tant física com psíquica, tradicionalment assignades a les dones, contribucions que no han estat reconegudes. És en aquest sentit que l'urbanisme i la planificació han de considerar com a punts imprescindibles les necessitats derivades d'aquestes tasques.

Hem de fugir de falses mitificacions que volen construir un passat idíl·lic de persones iguals i assumir la complexitat de la realitat que vivim a començaments del segle XXI. Com ens diu Saskia Sassen (2003), la ciutadania no sempre aporta drets plens i iguals a totes les persones. Malgrat el reconeixement formal de la igualtat, membres de grups oprimits per raons d'ètnia, religió, gènere o orientació sexual s'enfronten quotidianament a diverses formes d'exclusió que els impossibiliten la plena participació a la vida pública.

Urbanisme i gènere

La perspectiva de gènere aplicada a l'urbanisme significa posar en igualtat de condicions les exigències derivades del món productiu i les derivades del món reproductiu, és a dir, les necessitats quotidianes d'atenció a les persones. Els dos mons han de situar-se en igualtat d'importància per no aprofundir, créixer o mantenir les diferències. Quan analitzem la ciutat com un tot, a una escala llunyana, obtenim dades de repartiment d'equipaments, de transports, de connectivitat i accessibilitat, així com les possibilitats de relació entre àrees, etc. Aquestes dades sempre s'han de confirmar des de la proximitat. La quantificació numèrica i les proporcions segons les necessitats d'equipaments i àrees verdes, per exemple, són un primer graó en la planificació i l'organització territorial. Tanmateix, una vegada hem complert i demostrat que numèricament es resolen totes

les necessitats, hem d'apropar-nos a cadascun d'aquests elements dins el funcionament de les xarxes quotidianes i entendre'l. La creació de paquets de sòl, de polígons no qualificats que esperen la construcció d'equipaments o d'altres serveis no és suficient, especialment si aquestes reserves de sòl estan allunyades dels recorreguts diaris dels futurs habitants. Els equipaments s'han d'entrelligar amb els recorreguts de cada dia: col·locar els equipaments en els límits de les àrees urbanitzades no generarà carrers amb vida i seguretat, i encara serà pitjor si aquests carrers tampoc no estan en relació amb la xarxa comercial. Amb aquesta distribució territorial perdem un dels màxims avantatges de la barreja i la proximitat: aconseguir que els recorreguts representin temps útils. És a dir, en la mesura que trobem la manera de satisfer les necessitats diàries en els diversos itineraris quotidians podrem fer servir el temps eficientment. Tot al contrari del què succeeix quan cada recorregut és exclusiu per a una funció. A la ciutat el millor que pot passar és la «promiscuïtat» de funcions, és a dir, fer una planificació que ens permeti la barreja d'usos, no només en parcel·les contigües sinó en les mateixes parcel·les.

La perspectiva de gènere aplicada a l'urbanisme s'entén des de l'experiència i, per tant, l'escala de proximitat. Però això no exclou aportacions, anàlisis, recomanacions i accions des de la perspectiva de gènere en altres escales i altres moments de la planificació, més gene-

rals i llunyans, com pot ser un Pla General o un Pla d'Ordenació Urbana Municipal (POUM). No hem d'oblidar que moltes decisions queden hipotecades en aquesta etapa de la planificació en què les persones són, en el millor dels casos, dades estadístiques incompletes, perquè no es tenen prou dades segregades o perquè aquestes es basen en àrees censals que distorsionen la distribució territorial de les persones i, per tant, de les necessitats reals dels projectes.

La planificació urbana hauria d'enfocar-se de manera que ens permeti fer un treball constant transversal, transescalar i interdisciplinari. Transversal entre els professionals que hi treballen i entre les àrees del mateix Ajuntament, altres institucions i també poblacions implicades; és a dir, transversalitat vertical i horitzontal. Transescalar significa treballar verificant les propostes sempre des de la proximitat. Els departaments d'urbanisme i habitatge decideixen les formes, tenen doncs un gran poder i una gran responsabilitat; malgrat això cal tenir en compte que el coneixement urbà és compartit però diferent en les diferents àrees de treball i diferents sabers i experiències.

La societat actual tendeix progressivament a fer que els rols de gènere no siguin exclusius d'un sexe. No obstant això, el projecte urbà, les decisions sobre els habitatges i els equipaments (horaris, com i on se situen, etc.) es continuen fent i pensant des de la divisió de rols, com si existís una persona que tingués un horari alliberat per dedicar-lo

a l'atenció a les persones dependents o per tenir cura de la llar. Aquesta invisibilitat de les tasques i obligacions reals de la vida quotidiana porta sens dubte a una desigualtat d'oportunitats. Per tot això, una societat que aspiri a estar formada per éssers humans en igualtat, sense factors discriminatoris per raó de sexe, classe, capacitats físiques, ètnia o edat, ha de planificar les seves ciutats (incloent-hi totes les escales i tots els àmbits) des de la visibilitat i la igualtat d'importància de les dues esferes en les quals es divideixen les tasques de les persones. És imprescindible reconèixer que la manera com es construeixen les ciutats no és neutral. Afectarà de manera diferent les persones si no s'han tingut en compte les necessitats heterogènies de la població i si s'ha posat en primer pla els requeriments del treball reproductiu.

Per això, pensar l'espai urbà per a tots i totes és fer-ho des de la diferència però no des de la desigualtat: una diferència entre homes i dones, entre classes, entre orígens, cultures, religions, etc. que col·loqui en igualtat de condicions totes les necessitats, sense apriorismes.

Per fer possible la igualtat d'oportunitats cal fer un urbanisme de xarxes superposades que faci possible el desenvolupament complex de la vida quotidiana. Per crear aquest suport, no només és necessari crear habitatge, sinó que és igual d'important crear llocs de treball, comerços, serveis i equipaments perquè tothom pugui tenir una varietat d'opor-

tunitats quant a feina i activitats econòmiques al barri. Són les dues cares necessàries de la moneda: la necessitat de crear serveis que entrelliguin l'habitar amb un bon desenvolupament quotidià per a tots i totes i el fet que aquests equipaments o serveis creïn llocs de treball pròxims a la llar. Estem parlant d'una xarxa complexa que involucri totes les vides; per tant, es tracta d'oferir espais de socialització diversos, tant per al món productiu com reproductiu, per configurar un barri.

Tradicionalment s'ha assignat l'espai públic i els treballs productius als homes alhora que s'assignava l'espai interior i els treballs reproductius a les dones,¹ construint així un món falsament dual i de compartiments estancs. Avui en dia es donen reconegudes modificacions socials i culturals que tendeixen a una major igualtat d'oportunitats i a un major repartiment de les responsabilitats reproductives, encara que continuen sent les dones les qui s'encarreguen majoritàriament de les tasques de la reproducció, amb una càrrega d'hores de treball totals, entre productiu i reproductiu, per sobre dels homes, i una gran part d'aquest temps és dedicat a treballs reproductius no remunerats, sense reconeixement ni visibilitat, i és a l'espai urbà on es desenvolupen en gran part aquestes tasques reproductives no remunerades.

Per tant, com crear un espai urbà integrat i igualitari?

Hem de partir del reconeixement que l'espai urbà no és neutre, la seva

conformació dóna prioritats, reflecteix poders i drets. La gestió del projecte urbà ha conduït per diverses raons a la simplificació d'usos, temps i usuaris, reflectint majoritàriament un transcórrer d'activitats lineals i temporalment successives, però hi ha una experiència que no ha estat valorada en l'urbanisme, que és la de les dones ja que elles fan un ús de la ciutat més divers, menys lineal. Les dones realitzen una gestió del temps de màxima eficàcia i perquè això sigui possible es necessiten espais urbans complexos, que combinin usos (residencial, compres, escoles, activitats cíviques i administratives, centres de salut... amb un ventall ampli d'espais productius) i al mateix temps que estiguin connectats amb altres àrees de la ciutat amb serveis de transport públic eficients i variats.

Un urbanisme amb visió de gènere redefineix els objectius de l'urbanisme segons les necessitats d'una nova societat que inclou, a més de les diferències de gènere, la diversitat de situacions en què es troben els homes i les dones: orígens culturals i geogràfics diferents, edats amb capacitats i necessitats particulars, conformacions familiars diverses, etc. i que comporta la creació de nous tipus d'equipaments. Nous equipaments que socialitzen les tasques de la reproducció per compartir-les i visibilitzar-les, donant a les persones responsables d'aquestes tasques una major llibertat real d'elecció i, per tant, una igualtat d'oportunitats; aquests equipaments han estat anomenats, des de la

perspectiva de gènere, infraestructures per a la vida quotidiana.

La ciutat no es pot dividir en funcions simplificades com habitar, treballar, gaudir del lleure, moure's. I per tant, posar la vida quotidiana i el treball reproductiu en primer terme de les prioritats urbanístiques comporta un canvi de mirada i significa traduir el quotidià en dades. Per això són imprescindibles les estadístiques segregades per sexe, a més de per edat, entre altres consideracions socials, per esbrinar les necessitats reals de la població i poder conèixer l'impacte de gènere que comportarà un projecte urbà determinat, així com demanar la memòria social de la Llei d'urbanisme.

Pensar les ciutats des de i per als seus habitants és una tasca pendent. Les experiències reals de les diferents persones que habitem les ciutats no han estat presents, si més no de manera majoritària, en les prioritats de la planificació territorial i urbana. Aquesta falta s'evidencia especialment en els usos dels espais i en els usos dels temps en les ciutats. Per incorporar les experiències diverses al projecte urbà és necessari, en primer lloc, incorporar metodologies híbrides d'anàlisi i reco-

1. Segons fons estadístiques —INE i Idescat 2001— les dones dediquen diàriament 4 hores i 14 minuts a les tasques de la llar i els homes 1 hora i 39 minuts. Un camí per a la visibilització és la construcció dels comptes satèl·lit, que consisteix a valorar econòmicament el temps que les dones dediquen a les anomenades tasques reproductives (vegeu Carrasco i Serrano, 2006).

pilació d'informació per poder establir les prioritats que el guiaran.

Aquest entorn físic no pot entendre's sense tenir en compte les persones que hi habitaran. Per tant, a aquesta anàlisi caldria sumar-n'hi una altra de paral·lela i estretament relacionada amb allò social, que té a veure amb un coneixement dels habitants i les seves característiques, les activitats econòmiques que porten a terme, les taxes d'ocupació que tenen, el percentatge de treball formal o informal, el treball domèstic, el nivell econòmic, el grau de cohesió i activitat social segons la presència d'associacions i entitats ciutadanes, el tipus d'activitats que aquestes persones realitzen en l'espai públic i els tipus de grups de convivència que viuen als habitatges. A partir d'aquesta anàlisi primària i externa, s'engegarien processos de participació per tal de determinar les necessitats, els desitjos i les prioritats reals de la població.

La participació és un procés que cal que estigui present des de la diagnosi de la planificació urbanística fins a l'avaluació de la mateixa. La participació no s'ha de reduir a una campanya de màrqueting o a una acció puntual.

És imprescindible incorporar des del començament de tot tipus de projecte urbà els suggeriments i les demandes acordades per la ciutadania, i cal que les decisions preses en els processos de participació siguin vinculants i tinguin una resposta tècnica explicativa de la viabilitat o no de les demandes. La participació representa

per a les persones un esforç en temps i treball i no hi ha res més frustrant que la creació d'expectatives sense veure'n els resultats.

Cal fer servir eines diverses segons les circumstàncies, com ara els tallers i les cartografies socials en el desenvolupament del planejament. Es tracta de comprendre i visibilitzar què passa en un espai, de posar sobre el paper tot el coneixement que acumula una comunitat, i específicament les dones, a partir de l'observació de la seva vida quotidiana, sobre el seu territori, ja que és la comunitat qui més el coneix.

Sens dubte qualsevol procés de participació en matèria urbanística és el fruit d'un treball en equip interdisciplinari i transversal. És primordial treballar en equip des de les diferents disciplines i des de les diferents regidories per tenir una visió global i de conjunt, per poder integrar des de l'inici les diferents necessitats sectorials al projecte global.

Per tot el que s'ha explicat fins ara, un urbanisme amb perspectiva de gènere s'ha de basar en la consideració de la vida quotidiana com a factor essencial per definir i articular els barris, i en la participació directa de les dones, grans absents de les pràctiques urbanes públiques. Perquè, tanmateix, les dones han estat històricament, i en l'actualitat, les principals usuàries de la ciutat, dels seus espais públics, equipaments i serveis així com del transport públic; les dones en fan un ús no visible des del tradicional rol de gènere masculí que

decideix sobre la ciutat i la seva organització espacial i temporal.

Això vol dir que cal valorar la proximitat d'equipaments, serveis i comerços variats; cal assumir la perspectiva de gènere en l'urbanisme; tenir la sostenibilitat com a criteri múltiple urbà, econòmic, social i cultural; i aportar-hi els elements de disseny que fan que una ciutat sigui amable (*friendly*), capaç d'expressar la diversitat i potenciar l'habitar sense discriminació de cap tipus (gènere, edat, classe, religió, origen ni ètnia).

Exemple d'intervenció amb perspectiva de gènere: Viena

La ciutat de Viena ha estat i és pionera en la realització de projectes d'habitatge i espais públics que apliquen la perspectiva de gènere. L'any 1992 es va crear una oficina pont entre la Secretaria de la Dona i la Secretaria d'Urbanisme de la ciutat, dirigida per l'arquitecta Eva Kail, que va iniciar una política de posada en pràctica de la perspectiva de gènere en el disseny de la ciutat. Una de les primeres actuacions va ser el concurs i la construcció posterior del conjunt d'habitatges Frauen Werk Stadt (la Ciutat de les Dones Treballadores, avui Margarete Schütte Lihotzky Hof) (Muxí Martínez, 2009), pensat des de l'experiència de les dones i que, per tant, facilita, des de la distribució espacial i funcional, la conciliació de la vida personal, familiar i laboral. Els espais públics que hi ha estan previstos per a diferents edats, cada zona té usuaris i

usuàries reals en els quals es va pensar per projectar-los. El reconeixement de la vida quotidiana i la seva coreografia, com explica Franciska Ullmann, autora del pla urbà i d'una part dels habitatges, és a la base d'aquest projecte. Les coreografies quotidianes són molt diferents segons el rol de gènere de cada persona i, segons si té o no persones a càrrec seu. Els recorreguts del gènere masculí son punt a punt i els recorreguts del gènere femení son poligonals, és a dir que en els femenins les distàncies i les xarxes de recorreguts útils —en els quals es troben activitats diverses— són molt importants per conciliar els temps diversos.

Seguint aquests criteris, l'equip dirigit per Eva Kail ha realitzat altres intervencions en espais públics, entre els quals destaca la reforma del barri de Mariahilf. En la reforma del barri es va pensar en les diferents necessitats de les persones que fan servir l'espai públic: per exemple, s'han regulat els temps semaforics tenint en compte el pas lent de les persones grans i s'han realitzat creuaments universals² per evitar el desplaçament dels passos de zebra, que busquen protegir els vianants del gir dels vehicles dels carrers perpendiculars als quals es creua. A partir de la comprensió de quines són les xarxes de recorreguts prioritari per als vianants, s'han eixamplat les voreres, s'ha eliminat aparcament en superfície i s'ha mantingut la capacitat de pas vehicular. L'aparcament es recupera en carrers de menor trànsit, on es

col·loquen els cotxes en bateria, per poder aparcar-ne més en menys longitud de carrer. S'han eixamplat les voreres davant les portes dels centres escolars, per facilitar l'espera i la trobada còmoda. S'ha millorat la il·luminació, fent-la més homogènia en les voreres, evitant enlluernaments i zones d'ombra alternades. S'han col·locat bancs en llocs molt diversos, entenent que la utilitat d'aquests no és sempre la mateixa i que, en el cas de gent gran o de persones que van carregades de pes, són imprescindibles per fer una aturada en el camí.

Les millores realitzades en aquest barri comporten indubtablement una millora en la qualitat de la vida quotidiana i en la convivència de les persones. En fer barris més amables amb els vianants, es permet una major independència dels infants, al mateix temps que es respecta i recolza l'autonomia de les persones grans. Aquestes independències guanyades gràcies a la seguretat de l'espai públic contribueixen a alliberar de tasques i, per tant, de temps, les persones que en tenen cura i faciliten així la conciliació dels temps personals, laborals i familiars.

Fer ciutats per a viure-hi és tenir en compte les persones i les seves necessitats concretes i singulars, evitant la falsa neutralitat i universalitat de les solucions. Fer ciutats per a la independència de les persones pensant en les seves capacitats és fonamental per fer ciutats inclusives i per fer un pas cap al dret a la ciutat per a tothom.

Referències bibliogràfiques

- BOFILL DE LEVI, Anna (2005). «Planejament urbanístic, espais urbans i espais interiors des de la perspectiva de les dones», *Quaderns*, núm. 6. Barcelona: ICD.
- CARRASCO, Cristina; SERRANO, Mònica (2006). *Estudi 1. Compte satèl·lit de la producció domèstica (CSPS) de les llars de Catalunya 2001*. Col·lecció Estudis, núm. 1. Barcelona: Institut Català de les Dones.
- MUXÍ MARTÍNEZ, Zaida (2009). *Recomanacions per a un habitatge no jeràrquic ni androcèntric*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, ICD.
- SASSEN, Saskia (2003). *Contra geografias de la globalización*. Madrid: Traficantes de Sueños.

2. Creuaments universals són els de les cruïlles en què s'aturen tots els sentits de circulació vehicular per deixar que els vianants puguin travessar en totes les direccions.